

УДК 070:35:94(477)

Губа П.І., Черкаський державний технологічний університет

Губа Павло Іванович (1953 р.н.). Закінчив історичний факультет Одеського державного університету ім. ІІМечникова. Кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Черкаського державного технологічного університету. Коло наукових інтересів – джерелопознавство історії України.

Висвітлення в пресі розвитку ідеї державності в період української революції (1917-1918 рр.)

У статті розглядається періодична преса як джерело вивчення розвитку та здійснення ідеї державної самостійності України в 1917-1918 рр.

The article is concerned with mass media as a source of analysis, study, development and implementation of an idea of independent Ukraine in 1917-1918.

Вивчення матеріалів української преси 1917-1918 рр., від загальноросійської до національної, численних губернських та повітових газет дає багато цінної інформації для дослідження тих змін, які відбувалися в політичному житті України в період відродження її державності.

Найголовнішою проблемою, навколо якої точилася боротьба різних ідейно-політичних сил в Україні в період національно-визвольної революції, було втілення ідеї незалежності України і побудова Української держави. Проте розуміння самої незалежності, способів її досягнення, форм української державності в українському національно-визвольному русі було різним. Газети відбивають не тільки розуміння цієї проблеми різними ідейно-політичними силами, але й наявність розбіжностей між національно-демократичною та національно-радикальною течіями у цьому русі.

Ідея незалежності України найбільш повно відбилася спочатку в програмі “національно-територіальної автономії”, яка теж в процесі

історичного розвитку набувала істотних змін. Зокрема, Центральна Рада на початковому етапі національно-визвольних змагань ставила за мету отримання національної державності у формі автономії України в рамках федерації народів колишньої Російської імперії. Ця ідея з березня 1917 р. відбита в пресі українських партій, що складали переважну силу в Центральній Раді. Так, Збори Центральної Ради, які відбулися в травні 1917 р., визнали необхідним: “звернутися до всього українського народу із закликом організуватися і приступити до закладання підвалин автономного ладу в Україні” [1].

Пропаганда ідеї незалежності України у формі автономії та федерації була постійною для переважної більшості української як партійної, так і безпартійної преси. Так, роботи видатного українського історика, голови Центральної Ради М.Грушевського, написані в 1917-1918 роках, які публікувалися українською пресою, стали програмними в розробці концепції української революції. Це, перш за все, статті “Хто такі українці і

чого вони хотуть?", "На порозі нової України", "Якої автономії і федерації хотути українці", "Українська самостійність і її історична необхідність" та ряд інших. Концепцію Української революції, незалежності України М.Грушевського розробляли і доповнювали українські політичні партії. Останнім часом проблема концепції Української революції розроблена, зокрема, в книзі В.Солдатенка [2].

Теоретичне обґрунтування ідеї автономії України відображалось у передових статтях, програмах та статутах партій, особливо в газетах національно-демократичного напряму. Прикладом можуть послужити такі передові статті газет: "Волею та правом народу українського" ("Робітнича газета", 30.03.1917 р.), "Про автономію та федерацію" ("Боротьба", 01.05.1917 р.), "Біля початків федерації" ("Нова Рада", 10.09.1917 р.) та інші.

Авторами вищезгаданих та аналогічних статей були відомі політичні діячі – В.Винниченко, Д.Дорошенко, С.Єфремов, М.Шаповал, П.Христюк та інші, редактори газет, вчені, літератори, активні учасники національно-визвольної революції в Україні. Так, у статті "Робітничої газети" "Волею та правом народу українського" активний діяч УСДРП М.Ткаченко писав: "Якщо це вдастся (утворити Російську Федеративну демократичну республіку), не будемо зараз створювати власної незалежності від Росії держави, тільки сполучимося з нею у Федеративну спілку. Це значить – в республіку, складену зі сполучених окремих держав, які віддають спільні справи веденню спільногого уряду [3]. В іншій статті газети "Українське слово" під назвою "Організуємося" відомий український літератор І.Липа підкреслював, що "Україна, як і всі народи нашої держави, повинна бути не тільки вільна, а й автономна". Далі автор вказує: "Нехай наш народ від Карпат і по Кавказ об'єднується в одному бажанні – повна автономія України і союз її з усіма теж автономними націями, що складають Російську державу" [4].

Преса широко відтворювала на своїх сторінках повідомлення про міські та повітові збори, які виносили резолюції на користь автономії України. Так, газета "Нова Рада" повідомляла, що в липні 1917 р. в м. Черкасах відбулися збори соборного приходу, де було поставлено питання про автономію України. На зборах голова Ради Черкаської української громади Ботвиновський українською мовою докладно висвітлив

питання про автономію [5]. Інші газети відбивали вимоги автономії України на селянських з'їздах в Житомирі, містечках Сквири та Смілі (на Київщині), зборах селян в с. Мельниківці Гайсинського повіту, в с. Талаївці Уманського повіту та багатьох інших містах і селах України [6].

На шпальтах "Робітничої газети" багато місця займають матеріали про те, як центральна та місцеві організації УСДРП різними засобами пропагували ідею автономії України. Так, конференція УСДРП (4-5 квітня) в Києві підтвердила вимогу автономії України, поповнила її положенням про надання можливості для членів партії відстоювати принцип федеративного устрою Російської демократичної республіки. Резолюція конференції "Про автономію України", виходячи з того, що повний розвиток продуктивних сил потребує "самого широкого економічного і політичного самовизначення" України, а також враховуючи, що "федерація автономних обласних одиниць – краща гарантія демократичних прав нації й області", підтвердила вимогу партії – автономію України [7].

Газетні матеріали показують, що найбільш вагомо в масштабі України заявили про ідею автономії українські соціалісти-революціонери на Першому всеукраїнському селянському з'їзді, який відбувся в Києві (28 травня – 2 червня 1917 р.). Щоправда, вже на з'їзді виявилися серйозні розходження щодо державного устрою України, звучали голоси прибічників самостійності України. Есерівській більшості вдалося схилити з'їзд до відхилення ідеї самостійності. Хоча на початку своєї роботи з'їзд не був настроєний суто на автономію. Так, привітання представника "Союзу української державності" – "...тепер, коли московська демократія не хоче визнавати права українського народу, ми бачимо, що тільки в самостійній державі український народ буде мати всі права, які йому належать" – викликало бурю оплесків [8].

Як свідчать газетні джерела, українські есери до жовтня 1917 р. разом з українськими соціал-демократами зайніли жорстку позицію щодо самостійницьких організацій. Стараннями УСДРП та УПСР ідея самостійності України ставала символом контрреволюційності та реакційності, що унеможливлювало здобуття в цей час повної незалежності. Залякавши українського селянина неминучістю збереження дореволюційних земельних відносин, яке нібито чекало

Україну в разі її самостійності, українські соціалісти заклали основу під недовіру до незалежної УНР (на початку 1918 р.), що послужило однією з причин її наступної трагедії.

На шпальтах як центральних, так і повітових газет займають певне місце матеріали про політичну позицію багатьох російських друкованих органів щодо виходу першого, другого та третього Універсалів Центральної Ради в питаннях незалежності України.

Так, у статті “Російська демократія і Україна” газета “Боротьба” зазначала, що “І Універсал ЦР безмірно стривожив київських російських меншовиків, соціал-революціонерів, кадетів та ін., і вони через свою пресу винесли ряд резолюцій проти українського руху... А правлячі кола російської демократії, які мають владу в своїх руках, також вороже ставляться до вимагань Української демократії” [9].

В статті “Нової Ради” “Наукова боротьба з федералізмом” гостро критикується шовіністична позиція друкованого органу “Русская жизнь” (Харків), в якому ряд професорів – Локоть, Погодін, особливо правознавець Паліенко, – у своїх статтях виступають проти федерації, а “автономію України пропонують куценьку – автономію господарсько-культурну” [10].

У період національно-визвольних змагань 1917-1920 рр. проросійська преса взагалі не підтримувала ідеї автономії, самостійності України. Такі російські видання, як “Новое время”, “Русское слово”, “Речь”, “Биржевые ведомости”, “Киевская мысль”, “Киевлянин” та інші, “несамовито плюндрують політику нових українських Урядів”, – писала “Газета Гадяцького земства” у статті “З кого глузують росіяни?” [11]. Але великороджанницька політика Росії в Україні зустрічала опір. Так, одна із статей “Робітничої газети”, “Киевлянин заговорил”, спростувала тезу про те, що “Україна не належить до тих країв, яким потрібна політична автономія”. Далі автор статті в “Робітничій газеті” вказує, що позиція “Киевлянина” не є новою: багато років тому В.Шульгін (редактор “Киевлянина”) написав свою першу статтю, то вже в ній він твердив, що Україна – “это край русский, русский и русский!” [12].

Розвиваючи ідею автономії України, ряд газет у своїх публікаціях гостро засуджував і висміював тих людей, зокрема представників влади, які не займали чіткої позиції щодо незалежності України. Показовою є стаття газети

“Прилуцька думка” “Хамелеони”. “В часи революції, – підкреслюється в статті, – з'явилось багато людей, які підроблюються під хамелеонів, коли це треба”. Так, “землячок-малорос”, котрий глузував раніше з усього українського, тепер репетує: “Ми теж українці! В наших жилах тече запорізька кров!” Вони то голосують проти резолюції про признання автономії України, то не визнають української мови і т.ін. Але стільки не підробляйтесь, – вказує газета, – кожний бачить, що у вас “ангельський голосок, а чортова думка” [13].

Протягом 1917 року концепція незалежності України у формі національно-державної автономії була переважаюча в основних партіях Центральної Ради. Цю концепцію і відбивала преса національно-демократичного напрямку. Але поряд із нею існувала і набувала поширення концепція незалежності України у формі її державного відокремлення. Ідея самостійності України, корені якої беруть початок з передодня першої російської революції, позначилася на позиції деяких газет. Як повідомляла газета “Конфедералист”, 6-7 жовтня під впливом фракції “незалежних” УПСР пройшов I-й з’їзд українських есерів Київщини, який ухвалив створити із депутатів, обраних до Російських установчих зборів, “Державну Українську раду”, яка б замінила собою Центральну Раду і провела вибори до суворених Українських установчих зборів. У грудні 1917 р. фракція утворює Українську партію самостійників-соціалістів [14]. Так була оформлена партія соціалістів-самостійників, біля витоків якої стояли педагоги, земські та військові діячі – В.Андрієвський, І.Луценко, П.Макаренко, М.Міхновський та ін.

Із матеріалів преси видно, що до видання III Універсалу Центральну Раду підштовхнули зовнішні чинники – події у Петрограді та захоплення влади більшовиками. Так, у листопаді в “Народній волі” М.Грушевський закликав рятувати Російську федерацію: “Висловивши у своїм Універсалі тверду волю силами Української республіки рятувати цілісність і єдність Федеративної Росії, ми мусимо негайно вжити всіх заходів до того, щоб виявити цю волю в ділі. Федеративна Росія для нас цінна і потрібна, і ми мусимо її порятувати всіма силами” [15]. Тим часом, починаючи із листопада 1917 р., спостерігається збільшення кількості публікацій з питань конфедерації та самостійності України як у центральній, так і місцевій пресі. А газета “Нова Рада”

від 8 листопада 1917 р. вказувала, що “Федерація із центральним парламентом і сильним урядом можлива тільки у формі однонаціональній, коли вона об’єднує одну націю (США, Австрія, Аргентина і т.ін.). У нас же мова ведеться про об’єднання різних народів, і таке об’єднання може мати тільки форму вільної спілки вільних республік, котрі в союзі мають незалежність, свій суверенітет, тобто форму конфедерації” [16]. Газета “Радикал”, яка постійно займала позиції конфедерації, ще раніше вимагала введення “якнайшвидшої національно-територіальної автономії, навіть з окремою таможнею, а можливо, і політичним кордоном” [17].

Подібну ідею конфедерації підтримувала і висвітлювала на своїх сторінках газета “Вільне слово”. В одній із статей під назвою “В справі проголошення Української республіки” (грудень, 1917 р.) підкреслювалось, що “Україна має своє власне право на проголошення себе республікою і на свою Установчу раду і не повинна ждати російських Установчих зборів, які не мають права рішати долю України, а коли б вони взялися за це, то це було б узурпацією, скасувало б право на самовизначення” [18].

Поруч із статтями, замітками, кореспонденціями, які висвітлювали ідею незалежності України у формі автономії, федерації, преса все частіше вміщувала ґрунтовні статті про самостійність України, такі як “Хай живе вільна самостійна Україна (“Наша громада”, 20, 23 січня 1918 р.), “Чому Україна вимушена була об’явити себе незалежною державою?”, “На повороті” (“Українська газета”, 20 січня 1918 р.) та ін.

В кінці 1917 – поч. 1918 рр. газети вміщували багато матеріалів, в яких порушувались питання відокремлення України від Росії. В публікаціях української періодики наголошувалося, що в ті часи “перед українською демократією постає питання або згинути вкупі з більшовиками, або, як це зробила Фінляндія, відокремитися від Росії і зажити самостійним політичним життям” [19].

Аналізуючи політику більшовиків у період жовтневого перевороту, газета “Нова Рада” у статті “Хто з ними” писала: “Вони й зараз поводяться на Україні як господарі й завойовники-переможці: де хочуть трусять, кого хочуть арештовують, мають своє військо. Поводяться так, ніби іншої влади в Києві і інших містах немає, утворили свої органи влади, не сваряться з нашою владою і не миряться, не повстають проти

української влади, але нахваляються”. Далі автор статті попереджає: “А що гірше всього, що можуть завтра заревти гармати по вулицях Києва і що тоді буде з серцем України – страшно подумати” [20]. А це невдовзі і сталося.

Крах надій на демократичний розвиток Росії зумовлював зміну ставлення українських соціалістів до питання незалежності України. Тогочасна преса пильно стежила за оцінками факту проголошення самостійності України. Зокрема, “Народна воля” писала: “Більшовицьке панування привело північну Росію до страшного безладу, тому необхідно проголосити самостійність України” [21].

Агресія Радянської Росії та обставини міжнародного життя прискорили реалізацію українськими соціалістами ідеї самостійності України, яка була проголошена IV Універсалом Центральної Ради. Так, орган керівної в Центральній Раді партії есерів зазначав, що саме “життя примусило республіку стати самостійною” і тільки під тиском петроградського уряду Україна змушенна була стати на самостійний шлях [22].

Показовою в напрямку боротьби за незалежність України є стаття газети “Наша Громада” під назвою “Федерація чи самостійність”, у якій підкреслювалося, що “найтвірдіший фундамент – це повна незалежність України: щоб ні Москва, ні Варшава, ні Берлін не вмішувалися в справи життя українського... так, ...коли Україна боролась за автономію – все московське громадянство співало пісню “єдиної неділімої”; коли Україна проголосила федерацію – Москва заговорила про автономію; тепер, коли Україна стала самостійною, Москва говорить вже про федерацію. Значить, тільки через самостійність Україна може дійти до федерації. А з ким – покаже майбутнє” [23].

В цілому преса національно-демократичного напрямку підтримала рішення IV Універсалу про незалежність і самостійність України. Показовим прикладом цього може бути стаття в “Українській газеті”, яка дає відповідь на запитання “Чому Україна вимушена була об’явити себе незалежною державою?” Причинами цього, як вважає автор, були: по-перше, центристська панівна політика петроградських урядів; по-друге, економічне пограбування України, що привело до анархії, безвладдя; по-третє, політика більшовицького РНК, який оголосив війну Україні.

Далі автор статті Н.Григор’єв висловлює надію на те, що коли все скінчиться, то збереть-

ся Конгрес всіх народів Росії, який вирішить, як краще вийти в Союз, щоб створити сильну Федеративну Російську Республіку [24].

Позапартійна газета “Відродження” в статті “Московщина і УНР” підкреслювала: “За рік Україна пройшла величезну дорогу політичного розвитку – від національно-культурної автономії до цілковитої державної самотності. Самостійна українська держава стала фактом, але не підлягає, однаке, ніякому сумніву, що Московщина ще буде пробувати повернути назад колесо історії”. Разом з тим “сильна держава, яка забезпечує нам повну самостійність і дає можливість розвитку усіх народних сил – це наш девіз, і віднього ми ні в якому разі не відступимо”, – писала газета в статті “Куди йти?” [25].

Матеріали преси приводять до висновку, що боротьба за самостійність пов’язувалась у провідних українських партіях з боротьбою за встановлення в Україні демократичного ладу. Провідні українські партії вбачали в утворенні парламентських порядків дійсного народного самоврядування, умову утворення самостійності України. І навпаки, саме недемократичні режими – більшовицький, з одного боку, і монархічний, з іншого, – виступали впертими противниками здобуття Україною своєї незалежності. Парламентські уподобання національно-демократичних партій виявилися з початку революційних подій вже у ставленні керівних партій Центральної Ради до Установчих Зборів у 1917-1918 рр.

На сторінках періодичних видань широко висвітлювалась проблема виборів до Всеросійських і Українських Установчих зборів. Найбільш інформативними щодо питань підготовки і участі у виборах українських партій були часописи “Нова Рада”, “Робітнича газета”, “Народна воля”, “Ведомости по делам выборов во Всероссийское Учредительное Собрание”, “Вісті Головної комісії по справах виборів до Установчих зборів УНР” та інші. У них зібрано великий фактичний матеріал, наведені стенограми з’їздів, конференцій, зборів як українських партій, організацій, так і їх політичних суперників; повідомлення про стан передвиборчої роботи.

Українська преса в період з березня по вересень 1917 р. приділяла велику увагу ролі і зavedенню Установчих зборів. Показовою з приводу цього є передова стаття “Робітничої газети” від 30 березня 1917 р. під назвою “Треба готуватися”, у якій українські соціал-демократи вислови-

вали своє ставлення до ролі Установчих зборів у майбутньому України. На думку автора, Установчі збори повинні стати інститутом, що висловлює волю народу, а завдання їх полягає в тому, щоб “...встановити нову владу, яка б могла ті закони переводити і пристосовувати до них все державне життя” [26].

Поруч із замітками, кореспонденціями про підготовку до Установчих зборів преса вміщувала і грунтовні публікації. Про це свідчить стаття Д.Антоновича “Установчі збори і українське робітництво” в “Робітничій газеті” від 13 липня 1917 р. Автор розмірковує над тим, які питання необхідно виносити на Установчі збори, які конкретні форми автономії мають бути розроблені й прийняті Українськими Установчими зборами, щоб на “Всеросійських зборах депутати від України проводили лінію, затверджену на Українських зборах, і тоді противникам автономії України буде набагато важче нехтувати домаганням депутатів від України” [27].

Як свідчать матеріали губернської і повітової преси, з вересня 1917 року ставлення лідерів Центральної Ради, українських політичних партій до Всеросійських зборів, на яких мала вирішуватись доля України, змінюється. Висловлюючи своє ставлення до Всеросійських зборів у статті “Велика хвиля”, М.Грушевський зазначав, що “майбутній лад України будуватиметься не на Всеросійських Установчих зборах, а у нас на Україні. Саме на Українських Установчих зборах буде затверджена Конституція України, автономний статус і інші справи майбутнього життя” [28].

За вибори лише до Українських Установчих зборів агітувала “Селянська думка”. Показовою в цьому плані відається стаття “На порозі відродження автономії України”, яка поставила питання про це чітко: “Хто ж повинен утворювати наше життя-автономію: чи панюча руська нація? Чи російські Установчі збори? Чи Все світній мирний Конгрес? Чи може, ми самі господарі, мешканці своєї землі, своєї хати?” Далі автор зазначає, що “ми вже виростили з того стану, щоб хтось нам утворював життя, а ми сиділи збоку та дивилися як підсудний, провинений на суді. Нам не треба помочі російських Установчих зборів. Ми все повинні утворювати через Українські Установчі збори”. I роблячи висновок про незалежність України, автор підкреслює: “Ми повинні сміливо приступати до правого діла і творити свій лад на Вкраїні, своїми власними сила-

ми, своїм розумом... І яку хату (лад) собі збудуємо, в такій будем жити, і тоді не будемо ні на кого нарікати” [29].

Таку ж позицію займала газета “Ізвестия Ананьевского уездного земства” у статті “Хай живе вільна Україна”. В.Штомптель підкреслює, що “ми не можемо ризикувати і ждати, чи збереться на Українських зборах централістська чи автономно-федеративна більшість, а тому ми повинні взятысь за фактичну підготовку автономії України, і Всеросійські Установчі збори повинні будуть дати їй юридичне затвердження” [30].

Газетні публікації свідчать, що українські соціалісти напередодні виборів до Українських Установчих зборів не створили единого фронту саме через ідеологічні суперечності між ними, незважаючи на поодинокі випадки вироблення спільної державницької позиції. Наприклад, ще в кінці жовтня 1917 року у резолюції спільній конференції організацій УПСР і УСДРП йшлося про добровільний договір “суверенних націй” як умову створення Федеративної Росії та про пріоритет Українських Установчих зборів над Російськими [31].

У вересні 1917 року УСДРП продовжує орієнтуватися в питаннях державності на централізовану владу, зорганізовану з представників “революційної демократії” всіх народів, про що заявили, наприклад, у своїх резолюціях збори Київської організації УСДРП (10 вересня) та збори Олександрівської організації партії на Катеринославщині [32].

“Робітнича газета” детально передавала зміст крайової конференції УСДРП в Катеринославі (8 -11 вересня), яка підтвердила вимоги національно-територіальної автономії України в етнографічних межах і федеративного ладу Російської демократичної республіки. Конференція порушила питання про необхідність скликання всеукраїнського з’їзду фракцій УСДРП в органах місцевого самоврядування з метою їх демократизації та висловила підтримку Центральній Раді [33].

Питання національного самоврядування самим життям ставилося у нерозривному зв’язку з питанням самоврядування соціального, про форми державної організації суспільства. Взагалі “органи місцевого самоврядування” на той час уявлялися українськими соціалістами як органи саме державної влади. Питання їх роздержавлення в майбутньому навіть не ставилося. Зреш-

тою, не такі “тонкощі” були головними для соціалістів, а “революційне наповнення” суспільних процесів, про що писала “Робітнича газета” [34].

А в статті “Внутрішня політика України” газети “Селянська спілка” невідомий автор дає ряд рекомендацій про перебудову громадського ладу на Україні, який би й відповідав духові вільного життя – самодіяльності й автономії громад. Ось деякі з них:

1. Необхідно провести скасування інституту комісарів Тимчасового Уряду і передати їх функції органам місцевого самоврядування. При цьому виробити ланку контакту органів самоврядування з органами революційної демократії. Це дасть можливість органам місцевого самоврядування бути в руслі із зміною настрою в масах.

2. Необхідно Україну поділити на округи (штати), керуючись економічними і побутовими ознаками, давши округам широке самоврядування і знявши з них опіку центру; тим самим буде надано їм можливість вільно розвивати усі свої продуктивні сили, а в цьому є добробут Української Народної Республіки [35].

Між іншим, ряд місцевих газет основних політичних партій у своїх публікаціях ще раніше давав рекомендації для перебудови місцевого самоврядування. Так, катеринославські газети “Народний труд” та “Бюлетень” підкреслювали, що для налагодження самоуправління на місцях необхідно не громити колишні земства та місцеві управи, а вливати в них нових людей, знаючих місцеві проблеми і здатних їх вирішувати” [36].

Таким чином, періодична преса (в одних випадках – більш ґрунтовно, в інших – побіжно) відбиває процес боротьби за встановлення української державності, спроби утвердження незалежної Української держави. Матеріали преси віддзеркалюють не лише наявність серед політичних партій і рухів відмінних поглядів на статус Української Республіки, її етнополітичне становище, характер державного ладу, але й показують розвиток самої ідеї державності в різних змістах і в залежності від змін внутрішніх та зовнішньополітичних обставин.

Наведені в статті матеріали дозволяють простежити, як поступово вивітрювалася ідея національно-територіальної автономії в рамках Російської Федерації, як після перемоги більшовицької влади ідея державної самостійності стала провідною ідеєю Української революції.

Джерельна цінність періодичної преси, особ-

ливо місцевої, дозволяє простежити процес формування і функціонування органів державного управління на місцях, зміни в їх статусі і фактичному становищі, особливо в період Центральної Ради. Це був період піднесення національно-визвольної революції в Україні, період злагоди та вироблення єдиної позиції в діяльності демократичних сил революції.

В центральній та місцевій пресі помітна також різноманітність поглядів на те, який держа-

здобуття Української державності в 1917-1918 рр.

Література

1. Вісті з Української Центральної Ради. – 1917. – Травень. – С. 3.
2. Сопдатенко В.Ф. Українська революція (концепція та історіографія). – К., 1997.
3. Ткаченко М. Волею та правом народу українського // Робітнича газета. – 1917. – 30 березня.
4. Липта І. Організуємося // Українське слово (Одеса). – 1917. – 23 березня.
5. Нова Рада. – 1917. – 2 липня.
6. Народна воля. – 1917. – 6, 8 червня; Воля. – 1917. – 9 липня; Робітнича газета. – 1917. – 30 березня; Селянська спілка. – 1917. – 17 серпня.
7. Резолюції, ухвалені на конференції УСДРП // Робітнича газета. – 1917. – 7 квітня.
8. Перший Всеукраїнський селянський з'їзд // Народна воля. – 1917. – 14 травня.
9. Ливанівський І. Російська демократія і Україна // Боротьба. – 1917. – 3 липня.
10. Українець М. Народна боротьба з федералізмом // Нова Рада. – 1917. – 29 червня.
11. З кого глузують росіяни // Газета Гадяцького земства. – 1917. – 6 липня.
12. Києвлянин заговорил // Робітнича газета. – 1917. – 16 квітня.
13. Хамелеони // Прилуцька думка. – 1917. – 25 серпня.
14. Конфедералист. – 1917. – 5 ноября.
15. Дорошенко Д. Історія України 1917-1923 рр. – Т. 1. – Ужгород, 1932. – С. 32.
16. Нова Рада. – 1917. – 8 листопада.

вний лад, яка організація державної влади і управління були найбільш придатними для України. Проблема державного устрою охопила ряд питань – від загальноросійських та окремо Установчих зборів до органів місцевого самоуправління.

Загалом же періодична преса становить собою цілісний джерельний масив, найширше вивчення якого необхідне для збагачення наукових досліджень найбільочішої проблеми боротьби за

17. Португалов В. Український рух і українці // Радикал. – 1917. – 22 травня.
18. Шелухін С. В справі проголошення Української республіки // Вільне слово (Золотоноша). – 1917. – 16 грудня.
19. Хай живе вільна самостійна Україна // Наша громада. – 1918. – 20 січня.
20. Хто з ними? // Нова Рада. – 1917. – 10 листопада.
21. Самостійність // Народна воля. – 1918. – 16 січня.
22. Там же. – 13 січня.
23. Федерація чи самостійність // Наша громада. – 1918. – 23 січня.
24. Українська газета. – 1918. – 20 січня.
25. Відродження. – 1918. – 27 квітня; Куди йти // Там само. – 28 квітня.
26. Робітнича газета. – 1917. – 30 березня.
27. Там само. – 13 липня.
28. Народна воля. – 1917. – 1 жовтня; Козацька думка (Бердичів). – 1917. – 29 жовтня.
29. Селянська думка (Тараща). – 1917. – 7 грудня.
30. Ізвестия Анальєвского уездного земства. – 1917. – 14 листопада.
31. Резолюції конференції УСДРП і УПСР // Робітнича газета. – 1917. – 29 жовтня.
32. Робітнича газета. – 1917. – 13 вересня.
33. Крайова партійна конференція УСДРП у Катеринославі // Там само. – 21 вересня.
34. Міське і земське самоврядування // Там само. – 30 вересня.
35. Селянська спілка (Полтава). – 1917. – 25 листопада.
36. Народний труд. – 1917. – 23 березня; Бюлєтень. – 1917. – 11 квітня.